

بایدها و نبایدهای فعالیت در فضای مجازی بر اساس اصول و قواعد قرآنی

عبدالحمید فرزانه^۱

چکیده

با گسترش روزافزون فضای مجازی و نفوذ آن در تمامی ابعاد زندگی، ضرورت بهره‌گیری از اصول اخلاقی توسط کاربران بیش از پیش احساس می‌شود. قرآن کریم به عنوان راهنمایی جامع، اصولی را برای زیست مسئولانه در تمام حوزه‌ها ارائه داده است که شامل فضای مجازی نیز می‌گردد. این مقاله از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و با روش تحلیلی-توصیفی، به بررسی مهم‌ترین اصول قرآنی در زمینه فعالیت در فضای مجازی پرداخته است. داده‌های پژوهش نشان داد اصول و قواعدی در قرآن کریم وجود دارد که می‌توان آنها را به عنوان پیش‌فرض‌ها و بایدها و نبایدهای اخلاقی فعالیت در فضای مجازی تلقی نمود. نتایج به دست آمده در این تحقیق حاکی از آن است که اعتقاد به ابرداوری پروردگار و نظارت همیشگی او، باور به آشکار شدن اعمال در رستاخیز، ایمان به خلیفه الهی و مسئولیت انسان به عنوان پیش‌فرض‌ها و پایبندی به لزوم همکاری در نیکی و منع همکاری در بدی، حق‌مداری، عدالت‌محوری، بررسی و دقت در اخبار، مواجهه آگاهانه با پیام‌ها و انتخاب بهترین‌ها، پرسیدن به قصد دانستن، تکیه بر برهان، امر به معروف و نهی از منکر و ... می‌تواند فعالیت سایبری را از لغزش‌های زیان‌بار و گاه جبران‌ناپذیر حفظ نماید.

واژگان کلیدی

قرآن کریم، فضای مجازی، اخلاق، اصول قرآنی، بایدها و نبایدها.

۱. گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

Email: ab.farzaneh@iaua.ac.ir

پذیرش نهایی: ۱۴۰۴/۴/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۲/۱

طرح مسأله

امروزه فعالیت در فضای مجازی و استفاده از محیط سایبری جهت تبادل اطلاعات و تولید و توزیع محتوا، بخش وسیعی از عمر و انرژی آدمیان را به خود اختصاص داده است. به گونه‌ای که بدون گزاف، تفکیک بخش‌های فعالیتی انسان‌ها در فضای مجازی و حقیقی، کاری مشکل و حتی غیر ممکن گردیده است. بدون شک قرآن کریم به عنوان آخرین کتاب آسمانی که خداوند آن را برای سعادت‌مندی همیشگی انسان‌ها بر آخرین پیامبرش، حضرت محمد (ص) نازل فرموده است وظیفه ارشاد و راهنمایی بشر را به سوی زیست پرهیز گارانه در تمامی ابعاد زندگی برعهده داشته و به عنوان کتاب هدایتگر، آموزه‌هایی برای حفظ کرامت انسانی، صداقت، امانت‌داری و پرهیز از افراط و تفریط در این عرصه ارائه می‌دهد.

در این میان صاحب نظران و محققان مسلمان نیز با تولید آثاری برگرفته از آموزه‌های اسلامی، موضوع اخلاق و رفتار اخلاقی در فضای مجازی را مورد بحث و بررسی قرار داده و حتی کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و رساله‌هایی در این زمینه نگاشته‌اند. . مریم صانع پور (۱۳۹۶) در اثری با عنوان «اخلاق شهروندان دنیای مجازی با تمرکز بر قرآن و نهج البلاغه»، تذکر داد که «اگر در گذشته امانت‌داری نسبت به همشهری‌ها و یا هم مهمانی موضوعیت داشت که در قالب یک ملت تعریف می‌شدند، در این روزگاران - با امکانات دیجیتالی اطلاعاتی و ارتباطی - ضرورت امانت‌داری در سطح جهانی مطرح می‌شود و خیانت در امانت می‌تواند روابط جهانی را در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... مخدوش کند». کیانخواه و حسینی (۱۳۹۷) نیز در مقاله‌ای با عنوان «معیارهای حقوقی انسان در فضای سایبر»، مهم‌ترین و اصلی‌ترین آفت فضای سایبری را دور کردن انسان از هویت ملکوتی خود تحت تاثیر تبلیغ جلوه‌های رنگارنگ از تمدن غرب معرفی کرده‌اند.

همچنین حسین علی رحمتی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تدوین نظام اخلاقی اسلام درباره فضای مجازی؛ ضرورت‌ها و بایسته‌ها» به ضرورت تدوین نظام اخلاقی اسلام درباره فضای مجازی پرداخته و نقدی پور در رساله سطح چهار حوزوی خود در سال ۱۳۹۹ با

عنوان «مبانی و اصول اخلاقی فضای سایبر از منظر دینی و بررسی سیاست‌های حاکمیتی بر اساس آن» با اشاره به اصول اخلاقی مورد نیاز جهت فعالیت در فضای مجازی، برخی از الزامات اخلاقی مرتبط با تولید و پخش محتوا در این عرصه را بیان نمود. بدالله‌زاده در سال ۱۴۰۰ تحقیقی با محوریت مسئولیت‌پذیری و نظارت الهی در فضای مجازی انجام داد و حسینی و زاهدی در پژوهش خود در سال ۱۴۰۲ به بررسی تطبیقی آموزه‌های قرآن کریم و اصول اخلاق دیجیتال پرداخته‌اند. با این حال تمرکز بر اصول و قواعد قرآنی که به طور شفاف و فراگیر و جزئی، بایدها و نبایدهای فعالیت در فضای مجازی را تبیین می‌نمایند هدف مقاله پیش رو است که از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و به روش توصیفی تحلیلی انجام می‌شود و آن را از دیگر پژوهش‌ها متمایز می‌سازد.

۱. پیش فرض‌های فعالیت در فضای مجازی

منظور از پیش فرض‌ها، اصول اولیه و تأثیر گذاری است که بر کنشگران میدان سایبر لازم است قبل از ورود به عرصه فعالیت در فضای مجازی به آنها توجه کرده و خلق و خو و اندیشه خویش را به آنها مزین سازند. مهمترین پیش فرض‌هایی که بر اساس آموزه‌های قرآنی، باور و پابندی به آنها برای ورود متعهدانه به فضای مجازی ضروری است به قرار زیر می‌باشد:

۱-۱. اعتقاد به برترین و بهترین داور بودن پروردگار

بر اساس آموزه‌های قرآن کریم، خداوند برترین و بهترین قاضی و داور است و از آنجا که کار در فضای مجازی معمولاً با نوعی داوری و قضاوت راجع به اشخاص و محتواهای موجود در این فضا همراه می‌باشد با اعتقاد به اینکه همواره داوری توانمند با دانشی فراگیر داوری‌های ما را با دقت تمام بازداوری می‌فرماید، باعث می‌شود در برخورد با مسائل، سرسری و بدون بررسی و تأمل عمل نکنیم و برای پی بردن به واقعیت‌ها تمام توان عقلی و علمی خویش را به کار بگیریم. پروردگار عالمیان در سوره اعراف، آیه ۸۷ از زبان حضرت محمد(ص) خطاب به کسانی که به رسالت او ایمان نیاورده‌اند می‌فرماید: «صبر کنید تا خداوند میان ما داوری کند، که او بهترین داوران است!» و در

جای دیگر با استفهام تقریری از انسان‌ها اعتراف می‌گیرد که «آیا خداوند داور ترین داوران نیست؟» (تین/آیه ۵).

۲-۱. یقین به نظارت همیشگی خداوند بر انسان

«از آنجا که باور داشتن حضور همیشگی و همه‌جایی پروردگار عالمیان نقشی بی‌بدیل در احساس مسئولیت و تعهد کاری افراد دارد قرآن کریم در موارد متعددی این امر را یادآور شده است» (فرزانه، ۱۴۰۱: ۱۴۶) به طور مثال در آیه ۱۴ سوره علق می‌فرماید: «آیا ندانسته است که خدا می‌بیند؟» و در جای دیگر تذکر می‌دهد که «باز گشت همه‌شان به نزد ماست و خدا به هر کاری که می‌کنند ناظر است.» (یونس/۴۹)

صاحب تفسیر نمونه در مورد نظارت دایمی خداوند بر انسان می‌نویسد: «نه افعال و گفتار ما از او پنهان است، و نه اندیشه‌ها و نیات و حتی وسوسه‌هایی که از قلب ما می‌گذرد. توجه به این واقعیت انسان را بیدار می‌کند و به مسئولیت سنگین و پرونده دقیق او در دادگاه عدل الهی آشنا می‌سازد و از انسان بی‌خبر و بی‌تفاوت، موجودی هوشیار و سر به راه و متعهد و باتقوا به وجود می‌آورد. (مکارم شیرازی، ۱۳۶۳: ۲۲/۲۴۳) و «از آنجایی که انسان و همچنین هر مخلوق دیگر که حظی از بقا دارد همانطور که در ابتدای به وجود آمدنش محتاج به پروردگار خویش است، همچنین در بقاء خود نیز محتاج به عطای اوست، مؤید این معنا است که تا هستی انسان باقی است خداوند متعال از خاطرات قلبیش آگاه است و در واقع بر او نظارت دارد» (طباطبایی، ۱۳۶۲: ۱۸/۵۱۸)

۳-۱. باور به آشکار شدن اعمال در رستاخیز

خداوند به صراحت در سوره زلزال، آیات ۷ و ۸ می‌فرماید: «پس هر کس هموزن ذره‌ای کار خیر انجام دهد، آن را می‌بیند و هر کس هموزن ذره‌ای کار بد انجام دهد، آن را می‌بیند!». این آیه هشدار می‌دهد که هیچ عمل نیک یا بدی گم نمی‌شود و همه اعمال، حتی به اندازه یک ذره، در میزان سنجش الهی قرار خواهند گرفت. بر این اساس، کاربران فضای مجازی باید اصل تقوا و خودکنترلی را رعایت کنند و بدانند که انتشار محتوای نادرست، شایعات، تحقیر دیگران یا سوءاستفاده از اطلاعات، پیامدهای جبران‌ناپذیری دارد

و در مقابل، ترویج اخلاق، صداقت، خیرخواهی و کمک به دیگران در این فضا، آثار مثبتی خواهد داشت که هرچند اندک باشد سرانجام دیده خواهد شد.

قرآن در آیه ۱۰۵ سوره توبه نیز تأکید می‌کند که خداوند و پیامبر (ص) و مؤمنان عملکرد انسان‌ها مشاهده خواهند کرد و در نهایت، در پیشگاه الهی مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت. این اصل در مورد فعالیت در فضای مجازی نیز کاملاً صادق است، جایی که رفتار و گفتار کاربران به سرعت منتشر شده و در معرض قضاوت دیگران قرار می‌گیرد.

۴-۱. ایمان به مقام جانشینی خداوند

قرآن کریم در سوره بقره، آیه ۳۰ و چند آیه دیگر به جایگاه والای انسان به عنوان جانشین خداوند بر روی زمین اشاره دارد. بر این پایه باید بدانند که مسئولیت آبادانی، اصلاح و گسترش نیکی و مقابله با فساد و تباهی را بر عهده دارد. این مسئولیت در دنیای امروز، به ویژه در فضای مجازی، معنا و مصداقی جدید یافته است. کاربران اینترنت باید از این فضا برای ترویج علم، آگاهی، عدالت و اخلاق استفاده کنند و از اقداماتی مانند انتشار شایعات، تخریب شخصیت‌ها و نشر فساد پرهیز نمایند. همان‌طور که فرشتگان درباره احتمال گسترش فساد و خونریزی توسط انسان ابراز نگرانی کردند، در فضای مجازی نیز چنین تهدیدهایی وجود دارد و مسئولیت انسان ایجاب می‌کند که در مسیر درست گام بردارد.

انسان، به عنوان خلیفه خداوند، باید در فضای مجازی نیز مانند زندگی واقعی، نقش سازنده‌ای ایفا کند. این نقش شامل رعایت اخلاق، مسئولیت‌پذیری، احترام به حقوق دیگران و استفاده صحیح از این ابزار قدرتمند است. هر کلمه، تصویر یا ویدیویی که در فضای سایبری منتشر می‌شود، اثری بر جامعه دارد و فرد در قبال آن پاسخ‌گو خواهد بود. بنابراین، کاربران باید از این فضا به عنوان ابزاری برای نشر حقیقت و نیکی استفاده کنند و در جهت گسترش آگاهی و عدالت گام بردارند، چرا که این وظیفه‌ای است که خداوند بر عهده انسان گذاشته است.

۵-۱. انسان امانتدار، مسئول و متعهد است

یکی از پیش فرض های مهم فعالیت در فضای مجازی توجه کردن به این نکته است که با توجه به سه ویژگی تبادل اطلاعات در فضای مجازی یعنی آسانی، سرعت و گستره فوق العاده، دامنه مسئولیت عملکرد هر کسی در این فضا نیز بسیار گسترده تر از مسئولیت حاصل از فعالیت در عرصه واقعی خواهد بود. «در عصر فناوری های سایبری که از حیث زمان و مکان حد و مرزی در ارتباطات افراد وجود ندارد دامنه مسئولیت پذیری انسان در قبال جوامع به مرزهای جغرافیایی و زمانی (همانند مرزهای محلی و ملی یا زمان حال و نهایتاً مدت عمر انسان) محدود نمی شود، بلکه از مرزهای ملی به جوامع و عرصه های بین المللی و آینده دور که حتی اثری از سازنده و منتشر کننده محتوا وجود ندارد، رسیده است» (نقدی پور، ۱۳۹۹: ۱۶۰).

خداوند در قرآن کریم، سوره احزاب، آیه ۷۲ می فرماید: «ما امانت (تعهد و تکلیف الهی) را بر آسمان ها و زمین و کوه ها عرضه کردیم، اما آنها از پذیرش آن سرباز زدند و از آن هراسیدند؛ ولی انسان آن را پذیرفت. او [در صورتی که مسئولیتش را شناسد و به آن عمل نکند] بسیار ظالم و نادان است.»

همانطور که برخی از صاحب نظران کنشگری در فضای مجاری گفته اند، «اگر در گذشته امانت داری نسبت به همشهری ها و یا هم میهنان موضوعیت داشت که در قالب یک ملت تعریف می شدند، در این روزگاران-با امکانات دیجیتالی اطلاعاتی و ارتباطی- ضرورت امانت داری در سطح جهانی مطرح می شود و خیانت در امانت می تواند روابط جهانی را در حوزه های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... مخدوش کند» (صانع پور، ۱۳۹۶: ۲۸۶).

در دنیای مجازی، بر خلاف عنوان آن، هر فرد امانت دار حقیقت است و نباید بدون آگاهی، سخنی را نقل کند که ممکن است به آبرو، امنیت یا حقوق دیگران آسیب برساند. بدون شک رعایت این اصل، فضای مجازی را به محیطی سالم تر و اخلاقی تر از آنچه هست تبدیل خواهد کرد.

۲. بایدهای فعالیت در فضای مجازی

همانگونه که فضای مجازی و دسترسی سریع به اطلاعات در این میدان یک فرصت برای ترویج دین و اخلاق و مسائل انسانی است، در صورت غفلت و کم کاری و نبود نظارت بر فضای سایبری تهدیدهایی نیز برای مسائل فرهنگی و اجتماعی در پی خواهد داشت. «ویژگی منحصر به فرد فرامکانی و فرازمانی بودن فضای سایبری زمینه و انگیزه فساد و انحرافات اخلاقی را بیش از پیش فراهم کرده است همچنین بدان دلیل که این فضا به قوانین مدنی متکی بر حاکمیت محدود نیست نظارت کارآمدی از سوی افراد جامعه و نهادهای مربوط در زمینه های اخلاقی فرهنگی اجتماعی و امنیتی بر آن عمال نمی شود» (نقدی پور و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۴). بر این اساس در این بخش از مقاله به بررسی و تبیین آیاتی از قرآن کریم پرداخته شود که بایدهای اخلاقی کنشگری در فضای سایبر را معرفی می نماید.

۲-۱. اصل صداقت و راستگویی

صداقت و راستگویی به معنای مطابق با واقع سخن گفتن است و اخلاق اسلامی و وجدان انسانی اقتضا می کند چه در فضای حقیقی و چه در فضای مجازی، اصل راستگویی و پرهیز از دروغ گفتن را سرلوحه کار خویش قرار دهیم و به شدت از دروغگویی پرهیزیم. قرآن کریم در سوره مائده، آیه ۱۱۹ می فرماید: «هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم...» یعنی امروز (قیامت) روزی است که صداقت راستگویان سودمند می باشد. همچنین پیامبر گرامی اسلام، حضرت محمد (ص) می فرماید: «بر شما باد که راستگو باشید، به راستی که صداقت به سوی نیکی هدایت می کند و نیکی نیز به بهشت هدایت می نماید.» (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۵۷۲)

در روایتی دیگر از پیامبر گرامی اسلام (ص) چنین نقل شده است: برای دروغ گو بودن شخص همین کافی است که هر چه می شنود بر زبان بیاورد و بازگو نماید.» (مجلسی،

۲-۲. حق مداری و توصیه به حق

اصل حق محوری و حق مداری در قرآن کریم با سه نگاه مهم مورد توجه قرار گرفته و در ضمن آنها بشر را به پابندی به حق و طرفداری و سفارش به آن تشویق نموده اند:

الف) رعایت حق در عمل: قرآن در آیه ۲۶ سوره ص به حضرت داوود (ع) دستور می‌دهد که «در میان مردم به حق داوری کن».. این دستور نشان‌دهنده اهمیت عدالت و انصاف در تصمیم‌گیری‌ها و حکمرانی‌ها است. در این آیه، خداوند به پیامبران و پیشوایان دستور می‌دهد که با در نظر گرفتن حقیقت و عدالت، قضاوت کنند. در دنیای امروز، این مفهوم در تمام سطوح زندگی اجتماعی و فردی و در فضای حقیقی و مجازی کاربرد دارد. انسان تنها و تنها در صورتی بی‌طرفانه عمل می‌کند که از آن عمل منحصرأ به همان شکل دفاع کند، حتی اگر نقش طرفین آن عمل معکوس باشد. (گرت برنارد، ۱۳۸۰، ص ۶۹) یعنی خود فرد اگر در چنین موقعیتی در موردش بی‌طرفانه موضع بگیرند قبول داشته باشد.

ب) لزوم توصیه به حق: خداوند در سوره عصر مؤمنان نیکو کاری را از زیان در امان می‌داند که یکدیگر را به حق و صبر توصیه می‌کنند. این آیه به مسلمانان سفارش می‌کند که نه تنها خود در مسیر حق حرکت کنند، بلکه دیگران را نیز به آن هدایت کنند. این توصیه در دنیای معاصر نیز مصداق دارد و افراد باید در محیط‌های مختلف، از جمله در فضای مجازی، همدیگر را به طرفداری از حق و صبر دعوت کنند تا با ترویج این اصول، جامعه‌ای مبتنی بر حق و عدالت شکل گیرد.

ج) پرهیز از تحریف حق: قرآن در آیه ۷۱ سوره آل عمران از کتمان و آمیختن حق با باطل نهی می‌کند. در این آیه، قرآن هشدار می‌دهد که این رفتار نه تنها به فرد، بلکه به جامعه نیز آسیب می‌زند. در فضای مجازی نیز تحریف حقیقت به‌ویژه در زمینه اخبار و اطلاعات می‌تواند آسیب‌های جدی به اعتماد عمومی و سلامت اجتماعی وارد کند. بنابراین، مسلمانان موظفند که در همه شرایط، از جمله در فضای مجازی، از تحریف حقیقت پرهیزند و همواره به دنبال نشر حق و حقیقت باشند.

۲-۳. حرکت بر مدار عدالت

عدالت به معنی حق هر صاحب حقی را به او دادن (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۴۵۲/۱) و هر چیز را در جای شایسته آن قرار دادن است (نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷).
بر اساس آموزه های اسلامی و تأکیدات مکرر کتاب آسمانی آن بر مسأله عدالت، می توان عدالت خواهی و عدالت محوری را یک اصل مهم قرآنی تلقی نمود. قرآن کریم از چند وجه به موضوع عدالت و دادگری پرداخته است: نخست اینکه عدالت، خواهی فرمانی الهی است (سوره نحل، آیه ۹۰)، دوم اینکه برپایی عدالت هدف بعثت پیامبران است (سوره حدید، آیه ۲۵) سوم اینکه عدالت، نزدیک ترین راه به تقوا است (سوره حدید، آیه ۸) چهارم اینکه حتی در برابر دشمنان: نیز نباید عدالت را ترک نمود (سوره مائده، آیه ۸).

از آنجا که تعالیم قرآن و دستورات خداوند تمامی فعالیت های انسان را در بر می گیرد وظیفه معتقدان به پروردگار است که هنگام کنشگری در فضای مجازی به اصل عدالت محوری و عدالت گستری توجه لازم مبذول داشته و در همه عرصه ها عدالت و دادگری را رعایت نمایند.

۲-۴. بررسی صحت اخبار پیش از انتشار

در آیه ۶ سوره حجرات آمده است: «هرگاه فرد فاسقی باخبری مهم به سوی شما آمد، باید درستی آن را بررسی کنید.» این آیه نه تنها در ارتباط با افراد بلکه در دنیای امروز که اخبار به سرعت در فضای مجازی منتشر می شود، اهمیت ویژه ای پیدا می کند. در دنیای ارتباطات دیجیتال، اخبار نادرست و شایعات به راحتی می توانند موجب فتنه، تفرقه یا حتی آسیب های اجتماعی شوند. بر اساس این آموزه قرآنی، مسئولیت فردی و جمعی ما است که پیش از انتشار هر خبری، صحت آن را بررسی کنیم تا از گسترش اطلاعات غلط و آسیب رسان جلوگیری شود.

۲-۵. انتخاب آگاهانه پیام‌ها و محتوای مفید

آیه ۱۸ سوره زمر به این ویژگی مؤمنان اشاره دارد که آنها هنگام شنیدن پیام‌ها و سخنان مختلف، بهترین و نیکوترین آن‌ها را انتخاب می‌کنند. خداوند با ذکر این مطلب، به انسان‌ها یادآوری می‌کند که در مواجهه با اطلاعات و نظرات مختلف، باید با دقت و هوشیاری عمل کنند و آنچه که بهترین و مفیدترین است را انتخاب نمایند. در دنیای امروز، این مسأله، به‌ویژه در فضای مجازی، اهمیت ویژه‌ای دارد. در فضای برخط، افراد با سیل عظیمی از اطلاعات و پیام‌های مختلف روبرو هستند و انتخاب آگاهانه و هوشمندانه آنچه که مفید، درست و سازنده است، بسیار ضروری است. بنابراین، مؤمنان باید در مواجهه با محتوای دیجیتال، پیام‌های حق و مفید را در بین انبوه اطلاعات گوناگون تشخیص دهند و از آن بهره‌برداری کنند.

۲-۶. پرسیدن برای دانستن و رفع شبهات

خداوند در قرآن کریم، سوره انبیاء، آیه ۷ به مسلمانان دستور می‌دهد در صورت عدم آگاهی، از کسانی که اهل اطلاع هستند، سؤال کنند. این آیه تأکیدی است بر ضرورت کسب علم و جست‌وجوی حقیقت از منابع معتبر (طبرسی، ۱۳۷۸: ۵/ ۳۲۰). در دنیای امروز نیز که حجم عظیمی از اطلاعات حق و باطل در فضای مجازی و رسانه‌ها منتشر می‌شود، بسیار مهم است که انسان‌ها به جای پذیرفتن فوری هر خبری، از آگاهان و متخصصان آن حوزه مشورت کنند.

از نظر اکثر مفسران از اینکه طبق آیه ۲۶۰ سوره بقره، حضرت ابراهیم (ع) هم از خداوند درخواست می‌کند برای این که دلش به اطمینان برسد و یقین پیدا کند به او نشان دهد که چگونه مردگان می‌توانند دوباره زنده شوند، دلیل براین است که از نظر قرآن، انسان‌ها مجازند و حتی موظفند برای رفع شبهات خود سؤال کنند و از خداوند یا اهل علم برای رسیدن به درک بهتر یاری طلبند (فخر رازی، ۱۴۲۰ق: ۲/ ۵۰۵).

۷-۲. تکیه بر منطق و برهان

در آیه ۲۴ سوره انبیاء، خداوند به نقل از پیامبران الهی خطاب به کافران می‌فرماید: «اگر راست می‌گویید، دلیل و برهان خود را بیاورید». این آیه و مانند آن نشان‌دهنده جایگاه ویژه استدلال و برهان در شناخت حقیقت و تمایز حق از باطل است. پیامبران الهی همواره از مردم می‌خواستند که ادعاهای خود را بر اساس دلیل و برهان ارائه کنند و از تقلید کورکورانه پرهیزند (طباطبایی، ۱۳۶۲، ج ۱۷، ص ۳۲۰). این اصل، به‌ویژه در دنیای معاصر که اطلاعات به سرعت منتشر می‌شود، اهمیت دوچندان دارد. در فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی، گاهی اطلاعاتی بدون پایه و اساس منتشر می‌شود که ممکن است موجب گمراهی مردم شود. بنابراین، بر اساس این آموزه قرآنی، هر فردی باید پیش از پذیرش هر سخن و پیامی، از صحت و اعتبار آن اطمینان حاصل کند و بر پایه برهان و دلیل چیزی را بپذیرد یا رد نماید.

۸-۲. پایبندی به اصل امر به معروف و نهی از منکر

در آیه ۱۰۴ سوره آل عمران، خداوند می‌فرماید: «باید از میان شما گروهی باشند که به سوی خیر دعوت کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند؛ و اینان همان رستگاران‌اند». همانگونه که ملاحظه می‌شود طبق این آیه دعوت به نیکی و جلوگیری از فساد، لازمه دستیابی به رستگاری و موفقیت در دنیا و آخرت است. از این رو، جامعه‌ای که افراد آن نسبت به گسترش خوبی‌ها و مقابله با ناهنجاری‌ها حساس باشند، به سوی کمال و سعادت سوق داده می‌شود (فخر رازی، ۱۴۲۰ق: ۸/ ۱۶۸).

از نظر قرآن کریم اصل امر به معروف و نهی از منکر از چنان اهمیتی برخوردار است که معیاری برای برتری جامعه اسلامی نسبت به دیگر جوامع شمرده است. این کتاب در سوره آل عمران، آیه ۱۱۰ می‌فرماید: «شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدید آمده‌اید؛ امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید و به خدا ایمان دارید». این آیه بیانگر این حقیقت است که برتری یک جامعه در گرو نظارت اجتماعی بر رفتارهای صحیح و نادرست است. امر به معروف و نهی از منکر نه تنها موجب سلامت اخلاقی جامعه می‌شود، بلکه سبب اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی نیز خواهد شد. این ویژگی یکی از عوامل تمایز امت

اسلامی از سایر امت‌ها است و مسئولیتی همگانی را بر دوش مسلمانان قرار می‌دهد تا در برابر فساد و ناهنجاری‌ها بی‌تفاوت نباشند. (طباطبایی، ۱۳۶۲: ۳/۳۹۷؛ طبرسی، ۱۳۷۸: ۲/۵۳۲).

در همین راستا در سوره توبه، آیات ۶۷ و ۷۱ آمده است که امر به معروف و نهی از منکر، ویژگی اصلی افراد باایمان است و بی‌تفاوتی نسبت به فساد، نشانه‌ای از نفاق و دوری از حقیقت است (طبرسی، ۱۳۷۸: ۵/۲۵۶؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق: ۱۰/۹۲). امام علی (ع) در نهج البلاغه، نامه ۴۷ هشدار می‌دهد: "اگر امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنید، شروران بر شما مسلط خواهند شد و دعا‌هایتان مستجاب نخواهد شد."

۹-۲. همکاری در نیکی و پرهیز از همراهی در بدی

همانگونه که در فضای حقیقی تعاملات و همکاری‌های مردم برای احسان و نیکوکاری کارساز است و مشکلات جامعه را حل می‌کند در فضای مجازی نیز فایده‌بخش و موثر می‌باشد.

آیه ۲ سوره مائده به مؤمنان توصیه می‌شود که «در انجام کارهای نیکو و تقوی به یکدیگر کمک کنند و از همراهی در کارهای گناه‌آلود و ظلم پرهیز نمایند». در دنیای امروز و به‌ویژه در فضای مجازی، این اصل می‌تواند به‌طور خاص مورد توجه قرار گیرد. همکاری در نیکی در این فضا شامل ارتقاء آموزه‌های اخلاقی، اشتراک‌گذاری اطلاعات مفید، گسترش دانش و فن‌آوری و جلوگیری از ترویج شایعات، دروغ و خشونت است. پرهیز از همراهی در گناه و دشمنی در فضای مجازی به معنای اجتناب از مشارکت در نشر مطالب توهین‌آمیز، نفرت‌پراکنی و هرگونه فعالیتی است که باعث آسیب به دیگران یا جامعه می‌شود.

۱۰-۲. حفظ کرامت انسانی و احترام به دیگران

در فضای مجازی که گاهی افراد به دلیل پنهان بودن هویت خود، خویشتن را مجاز به رفتارهای ناپسند می‌بینند، کرامت و ارجمندی دیگران را نادیده گرفته به عزت و شخصیت آنان لطمه وارد می‌کنند. در حالی که قرآن کریم با صراحت تمام در سوره اسراء، آیه ۷۰

بر کرامت انسانی آدمیان تأکید کرده و می‌فرماید: «به یقین فرزندان آدم را کرامت دادیم، و آنان را در خشکی و دریا [بر مرکب‌هایی که در اختیارشان گذاشتیم] سوار کردیم، و به آنان از نعمت‌های پاکیزه روزی بخشیدیم، و آنان را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری کامل دادیم...»

از این رو کنشگران محیط‌سایبر، به ویژه مسلمانان، باید توجه داشته باشند که حتی در خلوت‌ها و در مواقعی که هیچ‌کس بر آن‌ها نظارت نمی‌کند، خداوند آنان را می‌بیند و هر نوع تعرض به کرامت و شخصیت دیگران را به عنوان گناهی بزرگ ثبت و ضبط می‌نماید.

۳. قرآن و نبایدهای فعالیت در فضای مجازی

«اصول و قواعد اخلاقی، تحسین‌ها تقبیح‌ها و یا بایدها و نبایدهای اخلاقی هستند که برای تنظیم رفتار آدمیان و اوصاف اختیاری آنان ر نظام اخلاقی تعبیه شده‌اند» (حسینی قلعه‌بهمن، ۱۳۹۶: ۹۲). فضای مجازی به دلیل گستردگی، تأثیرگذاری سریع و امکان ناشناس بودن کاربران، می‌تواند بستری برای رشد ارزش‌های الهی یا گسترش فساد و ناهنجاری باشد. از این رو فعالیت در این فضا نیازمند رعایت اصول اخلاقی و دینی است تا از آسیب‌ها در امان مانده و از این فضا به عنوان ابزاری مفید استفاده شود. در ادامه، مهم‌ترین نبایدهای قرآنی در این زمینه بررسی می‌شود:

۳-۱. شایعه‌پراکنی و نشر اکاذیب

شایعه‌پراکنی و انتشار اخبار نادرست و اطلاعات بی‌پایه، یکی از رفتارهای ناپسند است که چه در فضای مجازی و چه در فضای حقیقی می‌تواند تأثیرات مخربی بر روان جامعه، امنیت اجتماعی و آبروی افراد داشته باشد. از این رو قرآن کریم به شدت درباره پخش شایعات و اخبار نادرست هشدار می‌دهد و آن را عامل مجازات در دنیا و آخرت معرفی می‌کند و می‌فرماید: «کسانی که دوست دارند زشتی‌ها در میان مؤمنان گسترش یابد، برای آنان در دنیا و آخرت عذابی دردناک خواهد بود» (سوره نور، آیه ۱۹) این آیه به‌طور خاص به خطر پخش شایعات و محتوای غیراخلاقی اشاره دارد که می‌تواند آسیب‌های جبران‌ناپذیری به جامعه وارد کند.

در فضای مجازی، گسترش اخبار کذب، تخریب شخصیت افراد، و ایجاد فضای مسموم خبری، نمونه‌هایی از این رفتار ناپسند هستند. به همین دلیل در جای دیگر فرمان می‌دهد که «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از خدا بترسید و با راستگویان باشید.» (سوره توبه، آیه ۱۱۹)

۲-۳. تمسخر و تخریب شخصیت دیگران

خداوند با صراحت تمام در آیه ۱۱ سوره حجرات می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! نباید گروهی از شما گروه دیگر را مسخره کنند، شاید آنان بهتر از شما باشند؛ و نه زنانی زنان دیگر را مسخره کند، شاید آنان بهتر از اینان باشند.» این آیه یکی از مهم‌ترین آموزه‌های قرآنی در زمینه احترام متقابل و پرهیز از تمسخر دیگران است. مفسران این آیه را به عنوان نهی صریح از تحقیر و استهزای افراد به دلیل ویژگی‌های شخصی، نژادی، یا اجتماعی تفسیر کرده‌اند. صاحب تفسیر «المیزان» بیان می‌کند که «این آیه بر حرمت مسخره کردن تأکید دارد، زیرا تحقیر دیگران علاوه بر آسیب‌های روحی، موجب تخریب وحدت اجتماعی و افزایش کینه و دشمنی در جامعه می‌شود» (طباطبایی، ۱۳۶۲: ۱۸/۳۲۴). در فضای مجازی، تمسخر و تحقیر دیگران از طریق کامنت‌های توهین‌آمیز، تولید محتوای تمسخرآمیز، استفاده از القاب زشت و تخریب شخصیت افراد به راحتی امکان‌پذیر شده است. این رفتارها نه تنها برخلاف آموزه‌های قرآنی است، بلکه عقل و شرع نیز آن را نمی‌پسندد.

۳-۳. پیروی از هوای نفس و تبلیغ فساد

در آیه ۲۶ سوره صاد، آفریدگار هستی در عبارتی تحلیلی که خطاب به حضرت داوود (ع) است می‌فرماید: «و از پیروی هوای نفس پرهیز که تو را از راه خدا منحرف می‌سازد. بی‌گمان کسانی که از راه خدا منحرف شوند، به سبب فراموشی روز حساب، عذابی سخت خواهند داشت. و در آیه ۵۳ سوره یوسف (ع) نیز از زبان این پیامبر الهی آمده است: «من خود را از گناه تبرئه نمی‌کنم؛ زیرا نفس طغیان‌گر، بسیار به بدی فرمان می‌دهد مگر زمانی که پروردگارم رحم کند؛ زیرا پروردگارم بسیار آمرزنده و مهربان است.» همچنین

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نیز می فرماید: «دشمن ترین دشمن تو، نفسی است که میان دو پهلویت قرار دارد» (ورّام، ۱۴۱۰ق: ۲۵۹/۱).

مساله پیروی از هوای نفس در فضای مجازی می تواند در قالب سکس، روابط نامشروع جنسی، اعتیاد به محتوای نامناسب، لذت طلبی های هوس بازانه و برخورد مبتنی بر تمایلات نفسانی با افراد و موضوعات مختلف بروز کند. با توجه به سرعت و گستره وسیع اثر گذاری در فضای مجازی از یک سو و خطر میدان داری و سوء استفاده نفس اماره از این ابزار برای تامین خواهش های نفسانی از سوی دیگر، کنشگران سایبری وظیفه دارند به هشدار قرآن در مورد خطر هوای نفس توجه جدی داشته باشند.

۴-۳. ظلم و ستم و همراهی با ستمگران

خداوند در سوره ابراهیم، آیه ۴۲ می فرماید: «و گمان مبر که خداوند از آنچه ستمگران انجام می دهند، غافل است؛ [بلکه] آن ها را تا روزی که چشم ها از وحشت گشوده می شود، مهلت می دهد.» در تفسیر «المیزان» آمده است که این آیه هشدار می دهد به ستمگران است که خیال نکنند ظلم و فسادشان از چشم خداوند پنهان می ماند. بلکه خداوند به آن ها مهلت می دهد تا در روز قیامت که روز آشکار شدن حقیقت است، به سزای اعمالشان برسند. ممکن است این ظلم ها در نگاه مردم پنهان بماند، اما خداوند بر همه چیز آگاه است و در قیامت، این ظلم ها آشکار و محاسبه خواهد شد. (طباطبایی، ۱۳۶۲: ۱۶۷/۱۲).

همچنین در آیه ۱۱۳ سوره هود می خوانیم: «و به کسانی که ستم کرده اند متمایل مشوید که آتش [دوزخ] به شما می رسد، و در برابر خدا برای شما دوستانی نخواهد بود، و سرانجام یاری نخواهید شد.» چنانکه ملاحظه می شود خداوند حتی تمایل به ستمگران را ممنوع فرموده است تا چه رسد به اینکه کسی از ظالمان حمایت زبانی و عملی نماید. برپایه آنچه در سوره حجرات آمده ظلم و ستم، فقط زدن و کشتن و مال مردم را غصب کردن نیست بلکه هر نوع تعدی به شخصیت و حیثیت افراد مانند غیبت کردن، مسخره نمودن، لقب زشت دادن و در زندگی شخصی آنان سرک کشیدن ظلم است و کاربران فضای مجازی باید مراقب باشند که به ناحق کسی را تخریب نکنند و حقی را ضایع نسازد،

چرا که این ظلم‌ها بی‌پاسخ نخواهند ماند.

۵-۳. تعصبات نژادپرستانه

در آیه ۱۳ سوره حجرات، آفریدگار عالمیان انسان‌ها را مخاب قرار داده و می‌فرماید: «ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و ملت‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید. بی‌تردید گرامی‌ترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شماست. یقیناً خدا دانا و آگاه است.» همچنین در آیه ۲۸ سوره مدثر یادآور می‌شود که: «هرکس در گروهی عملکرد خودش می‌باشد.» یعنی تفاوت نژاد و رنگ و مانند آن نقشی در سرنوشت انسان ندارد و سعادت‌مندی یا بدبختی هرکس به عملکرد او بستگی دارد.

رسول اکرم (ص) نیز در موارد زیادی این مسأله را تذکر می‌داد و یادآوری می‌فرمود که: «همه شما فرزندان آدم هستید و آدم از خاک آفریده شده است، عرب نمی‌تواند بر غیر عرب دعوی برتری کند مگر به پرهیزکاری» (حرانی، ۱۴۲۹ق: ۳۴).
بنابر این یکی از نبایدهای کنشگری در فضای مجازی دامن زدن به تعصبات نژادی و نژاد پرستی است که با توجه به گستره وسیع و سرعت پخش اطلاعات در این عرصه می‌تواند آثار زیانباری در سطح ملی و بین‌المللی در پی داشته و حتی به جنگ و درگیری بین کشورها و سوء استفاده مستکبران و جهان‌خواران از آن بیانجامد.

۶-۳. شهرت‌طلبی و خودنمایی

پروردگار جهانیان در سرزنش این نباید اخلاقی در آیه ۸۳ سوره قصص می‌فرماید: «آن خانه آخرت را [که وصف آن را شنیده‌ای] از برای آنان قرار دادیم که نمی‌خواهند در زمین بزرگی و برتری فساد کنند و سرانجام [نیک] برای پرهیزکاران است» و در سوره اعراف، آیه ۱۷۵ خطاب به پیامبر اسلام (ص) یادآور می‌شود: «و خبر آن مردی را بر ایشان بخوان که آیات خویش را به او عطا کرده بودیم، اما او از آن علم عاری گشت، پس شیطان او را دنبال کرد و از گمراهان شد.»

در «تفسیر نور» بیان شده که این آیه اشاره به «بلعم باعورا» دارد که فردی عالم بود، اما به دلیل پیروی از هوای نفس، دنیاطلبی و شهرت‌پرستی، از مسیر هدایت خارج گردید

(قرائتی، ۱۳۹۷: ۲۱۲/۵).

در فضای مجازی، شهرت‌طلبی نادرست، زمینه ساز فریب مخاطبان، خودنمایی، رقابت‌های غیر سازنده در جا به جایی اطلاعات و جلب توجه به هر قیمتی خواهد شد. به همین دلیل قرآن هشدار می‌دهد که فراموش کردن ارزش‌های اخلاقی برای کسب شهرت، عاقبتی جز گمراهی نخواهد داشت.

بدیهی است شهرت‌طلبی با مشهور و محبوب شدن تفاوت دارد و موضوع دوم نه تنها مردود نیست بلکه یکی از نعمت‌های الهی به شمار می‌آید. چنانکه در فرمایشی از امام باقر(ع) ذکر شده که «بهترین خواسته‌ها از خداوند عزّ و جلّ سه چیز است: این که بگویی: خدایا! مرا در دین فقیه و آگاه گردان، و نزد مسلمانان محبوب گردان، و در میان آیندگان نیک نام ساز.» (شیخ طوسی، ۱۴۱۴ق: ۳۰۳/۱).

۳-۷. خیانت و همراهی با خیانتکاران

خداوند در سوره انفال، آیه ۲۷ می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به خدا و پیامبر خیانت نکنید! و (نیز) در امانات خود خیانت روا مدارید، در حالی که می‌دانید [که این کار گناه بزرگی است].»

صاحب تفسیر «المیزان» در مورد این آیه شریفه توضیح می‌دهد که خیانت به خدا و رسول، شامل ترک واجبات، تحریف حقایق و نقض پیمان‌های الهی است. خیانت به امانات نیز شامل هرگونه سوءاستفاده از اسرار و اموال دیگران، افشای اطلاعات محرمانه و فریبکاری در معاملات و ارتباطات می‌شود (اطباطبایی، ۱۳۶۲: ۲۱۱/۹).

نشر اطلاعات خصوصی افراد بدون اجازه، یکی از مصادیق بارز خیانت در فضای مجازی است. فریب کاربران با اخبار جعلی و اطلاعات گمراه‌کننده نیز نوعی خیانت محسوب می‌شود. افشای اسرار سازمانی یا خانوادگی از طریق شبکه‌های اجتماعی، خیانت به امانت است و موجب بی‌اعتمادی و بی‌ثباتی در جامعه می‌شود.

۸-۳. فتنه‌انگیزی و ایجاد آشوب و هرج و مرج

خدای دانا در قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۱۹۱ و آیه ۲۱۷ فتنه‌انگیزی را شدید تر و بزرگتر از قتل و کشتار انسان‌ها معرفی فرموده و در آیه ۱۹۳ همین سوره به جنگ و مقابله با فتنه‌گران دستور می‌دهد و حد و مرز نبرد را پایان دادن به فتنه معرفی می‌نماید (ر.ک: طیب، ۱۳۷۸: ۳۵۷/۲).

تهیه محتواهای فتنه‌انگیز و پخش و باز نشر آنها، دامن زدن به مسایل جنسیتی و قومیتی حساس و انعکاس موضوعات و مطالب تحریک‌آمیز از جمله فعالیت‌های فتنه‌گرانه‌ای است که لازم است کنشگران فضای مجازی به طور جدی از ارتکاب آنها خودداری کنند تا خدای نکرده خواسته و یا ناخواسته در پیامدهای فاجعه‌بار آنها شریک نگردند.

۹-۳. عدم رعایت مرز محرم و نامحرمی با جنس مخالف

همانگونه که در فضای حقیقی عدم رعایت فاصله بین دو جنس مخالف در حالی که احتمال به گناه افتادن می‌دهند از محرمات شرعی است و می‌تواند زمینه تحریکات جنسی و آلوده شدن به گناه را فراهم کند، ارتباط نامتعارف و نزدیکی بیش از حد بین زن و مرد نامحرم در فضای مجازی نیز می‌تواند بستر گناه را مهیا سازد. نکته مهم اینکه در بسیاری مواقع شروع این نوع روابط در آغاز بدون قصد منفی و نیت آلوده شروع می‌شود ولی با توجه به ویژگی ذاتی دو جنس مخالف ممکن است در تبادلات عاطفی و گفتگوهای آمیخته با محبت در فضای مجازی، سرانجام بستر وابستگی روانی و تمایلات جنسی بین طرفین را ایجاد نماید.

خداوند در قرآن کریم، آیات ۲۲ تا ۲۵ به زیبایی تمام مساله رعایت محرم و نامحرمی را از جانب نامحرم‌ان را به تصویر می‌کشد. از یک سو نشان می‌دهد که دخترا شعیب (ع) فاصله خود را با چوپانان مردی که مشغول آب دادن به گوسفندان خود هستند رعایت می‌کنند و از سوی دیگر موسی (ع) نیز این مساله را مراعات کرده و بلافاصله بعد از دفاع از حق آن دو و آب دادن به گوسفندانشان از آنان جدا شده و به زیر سایه درخت برمی‌گردد. (ر.ک: طباطبایی، ۳۴/۱۶)

امیرالمؤمنین، علی (ع) نیز در این زمینه می‌فرماید: «مرد نباید با زن نامحرم خلوت کند،

زیرا در چنین حالی شیطان سومین نفر خواهد بود (محدث نوری، ۱۴۰۸ق: ۲/ ۵۵۳).

۱۰-۳. تعرض به حریم خصوصی دیگران

روز به روز تعداد بیشتری از سایت‌های اینترنتی اطلاعات شخصی کاربران را از طریق ثبت نام برخط مرورها و فرم‌ها جمع آوری می‌کنند. همچنین اطلاعات به طور مخفیانه توسط «کوکی» ها جمع آوری می‌شوند. کاربران وب نگرانی قابل درکی از احتمال آسیب حریم خصوصی خود دارند (بولوس، ۱۳۹۸، ص ۱۱۵-۱۱۶). حریم خصوصی قلمروی از زندگی هر شخصی است که آن شخص عرفاً یا با اعلان قبلی در چهارچوب قانون انتظار دارد تا دیگران بدون رضایت وی به آن وارد نشوند یا بر آن نگاه و نظارت نکنند یا به اطلاعات راجع به آن دسترسی نداشته یا به هر صورت دیگری قلمرو وی را مورد تعرض قرار ندهند (فروغی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۴۵). حریم خصوصی و ممنوعیت تفتیش از اهم اصول و ارزش‌های عام اخلاقی برای تک تک افراد مرتبط با فضای مجازی حفظ حریم خصوصی است (نقدی‌پور و اسلامی بابا حیدری، ۱۴۰۱، ص ۱۹۴).

قرآن کریم در آیه ۱۲ سوره حجرات با صراحت تمام می‌فرماید: «ولا تجسسوا...» یعنی از جاسوسی [در مورد زندگی خصوصی دیگران] پرهیزید.

امام علی (ع) می‌فرماید: «نهی رسول الله (ص) ان یطلع الرجل فی بیت جاره» (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳)

یعنی پیامبر خدا (ص) از اینکه مرد به خانه همسایه سرک بکشد نهی فرمود. و در جای دیگر فرمود: «ملعون من اطلع علی جاره» (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۴۲۴: کسی که به زندگی همسایه اش سرک می‌کشد [و کسب اطلاع می‌کند] ملعون است.

امام صادق علیه السلام نیز می‌فرماید: «لانتفتش الناس عن ادیانهم فتبقى بلا صدیق». (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۵۱) یعنی در مورد ادیان مردم از تفتیش عقاید پرهیزید که تنها و بدون دوست خواهید ماند.

نتیجه‌گیری

با توجه به گسترش سریع و روزافزون فضای مجازی و تأثیرات عمیق آن بر ابعاد مختلف زندگی بشر، بررسی اصول اخلاقی و دینی تأثیرگذار در این زمینه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. همچنین فضای مجازی به دلیل ویژگی‌های خاص خود چون فرازمانی و فرامکانی بودن، زمینه‌ساز بی‌توجهی به اصول اخلاقی و دینی می‌شود. در واقع، حضور در فضای مجازی به دلیل عدم نظارت‌های قوی‌تر نسبت به دنیای حقیقی می‌تواند زمینه‌ساز انحرافات اخلاقی، شایعه‌پراکنی، فساد و تقلب و کلاه برداری باشد.

بدون شک، قرآن کریم به عنوان آخرین و کامل‌ترین کتاب آسمانی وظیفه هدایت انسان‌ها در این عرصه را نیز برعهده دارد. به همین دلیل مقاله حاضر که بر اساس آموزه‌های قرآن کریم به تحلیل و تبیین بایدها و نبایدهای فعالیت در فضای مجازی پرداخته، نشان می‌دهد که در فضای سایبر، همانند دنیای واقعی، انسان‌ها علاوه بر پابندی به قوانین و مقررات، نیازمند رعایت اصول اخلاقی و دینی نیز هستند.

طبق آموزه‌های قرآن کریم، سه دسته اصول و قواعد دینی و اخلاقی برای سلامت کنشگری در فضای سایبری قابل ذکر است که باید در فعالیت‌های مجازی رعایت شوند. دسته نخست که به عنوان پیش فرض‌های کار در این عرصه تلقی می‌شوند شامل اعتقاد به ابرداوری پروردگار و نظارت همیشگی او بر اعمال و رفتار انسان، باور به آشکار شدن اعمال در رستاخیز، ایمان به خلیفه‌اللهی و مسئولیت انسان می‌باشد.

دسته دوم، بایدهای اخلاقی فعالیت در فضای مجازی از نظر قرآن کریم هستند که مواردی همچون صداقت و راستگویی، پابندی به لزوم همکاری در نیکی و منع همکاری در بدی، حق‌مداری، عدالت محوری، بررسی و دقت در اخبار، مواجهه آگاهانه با پیام‌ها و انتخاب بهترین‌ها، پرسیدن به قصد دانستن، تکیه بر برهان، امر به معروف و نهی از منکر و حفظ کرامت انسانی و احترام به دیگران را در بر می‌گیرد.

دسته سوم نبایدهای قرآنی کنشگری در فضای ساسبری است که شامل شایعه‌پراکنی و نشر اکاذیب، تمسخر و تخریب شخصیت دیگران، پیروی از هوای نفس و تبلیغ فساد، ظلم

و ستم و همراهی با ستمگران، تعصبات نژادپرستانه، شهرت طلبی و خودنمایی، خیانت و همراهی با خیانتکاران، فتنه‌انگیزی و ایجاد آشوب و هرج و مرج، عدم رعایت مرز محرم و نامحرمی با جنس مخالف و تعرض به حریم خصوصی دیگران می‌باشد.

بر اساس آموزه‌های قرآن کریم، فعالیت‌های اخلاقی و مسئولانه در فضای مجازی می‌تواند به حفظ حقوق و هویت انسانی اشخاص، کاهش آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی، و ایجاد فضایی سالم‌تر و شفاف‌تر در دنیای برخط و توسعه فرهنگی و اجتماعی در سطح جهان کمک نماید.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. آلوسی، سید محمود، (۱۴۱۵ق)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی، بیروت، دارالمتب العلمیه.
۲. بولوس، پیر، (۱۳۹۶)، اخلاق سایبری (درک اخلاق سایبری در دنیای سایبری)، ترجمه محمد حسن شیرعلی شهرضا، تهران، انتشارات ناقوس.
۳. پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۸۲)، نهج الفصاحه، چاپ چهارم، تهران، انتشارات دنیای دانش.
۴. حرانی، ابن شعبه، (۱۴۲۹ق)، تحف العقول عن آل الرسول (ص)، بیروت، منشورات الفجر.
۵. حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۱۶ق)، وسائل الشیعه، چاپ سوم، قم، موسسه آل البيت (ع) لاحیا.
۶. حسینی قلعه بهمن، سید اکبر. (۱۳۹۶). تحلیل گُذ اخلاقی «محبّت» در آئین کاتولیک. فصلنامه اخلاق پژوهی، ۱(۳)، ۹۲-۱۱۰.
۷. رحمتی، حسین علی، (۱۳۹۷)، تدوین نظام اخلاقی اسلام درباره فضای مجازی ضرورت‌ها و بایسته‌ها، «مجموعه مقالات منتخب همایش بزرگداشت حکیم صدرالمتهلین»، تهران، بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
۸. صانع پور، مریم، (۱۳۹۶)، اخلاق شهروندان دنیای مجازی با تمرکز بر قرآن و نهج البلاغه، تهران، انتشارات بنیاد نهج البلاغه.
۹. طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۳۶۲)، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، انتشارات اسلامی.
۱۰. طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، (۱۳۷۸)، تفسیر جوامع الجامع، ترجمه احمد امیری شادمهری؛ با مقدمه واعظ زاده خراسانی، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی.
۱۱. طوسی، محمد بن الحسن، (۱۴۱۴ق) الأمالی، قم، انتشارات دار الثقافة، چاپ اول.

۱۲. طهماسبی بلداجی، عای اصغر، (۱۴۰۳)، رویکردی تحلیلی بر نقش خودشناسی در خودسازی مبنای نهج البلاغه، فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ش ۱۰۱، زمستان ۱۴۰۳، صص ۱۱۹-۱۴۰، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی.

doi: 10.22034/ksiu.2025.101.119

۱۳. طیب، سید عبدالحسین، (۱۳۷۸)، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات اسلام، چاپ دوم.

۱۴. فخر رازی، محمد بن عمر، (۱۴۲۰ق)، التفسیر الکبیر، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۱۵. فرزانه، عبدالحمید، (۱۴۰۱)، مبانی دینی پیش فرض های اخلاق حرفه‌ای معلمان و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها، فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی، سال دوازدهم، شماره ۴، صص ۱۶۰-۱۴۱، قم، انجمن معارف اسلامی ایران.

۱۶. فروغی، فضل الله، برجی، محمد ناصر، مصلحی، جواد، (۱۳۹۳)، مبانی ممنوعیت نقض حریم خصوصی در حقوق ایران و آمریکا، مجله «مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز» دوره ۶، شماره ۳، صص ۱۳۷-۱۷۲.

۱۷. قرائتی، محسن، (۱۳۹۷)، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، چاپ چهارم، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامیه.

۱۹. کیانخواه، احسان و حسینی، محمدرضا (۱۳۹۷) «معیارهای حقوقی انسان در فضای سایبر»، مجموعه مقالات منتخب همایش بزرگداشت حکیم صدرالمتهین، تهران، بنیاد حکمت اسلامی صدرا.

۲۰. گرت، برنارد، (۱۳۸۰)، بی طرفی، ترجمه سید اکبر حسینی، مجموعه مقالات فلسفه اخلاق، ویراسته لارنس بکرف، قم، انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی ره

۲۱. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۲۲. محدث نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل، بیروت، موسسه آل البیت (ع) لاحیاء التراث.

۲۳. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۶۳)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتاب الاسلامیه.
۲۴. نقدی پور، سبحان، (۱۳۹۹)، مبانی و اصول اخلاقی فضای سایبر از منظر دینی و بررسی

- سیاست‌های حاکمیتی بر اساس آن، رساله سطح ۴، قم، حوزه علمیه قم،
۲۵. نقدی پور، سبحان و دیبا، حسین و اسلامی بابا حیدری، فرزانه (۱۴۰۱)، تبیین اصول اخلاقی حاکم بر تولید محتوا در فضای مجازی از منظر اخلاق اسلامی، فصلنامه علمی ترویجی در حوزه اخلاق، ش ۴۵، صفحات ۴۱-۷۱.
۲۶. نقدی پور، سبحان و اسلامی بابا حیدری، فرزانه (۱۴۰۱)، بررسی و تحلیل اصول عام اخلاقی فضای مجازی از نظر اخلاق اسلامی، فصلنامه «مطالعات اخلاق کاربردی» ش ۴۸، صفحات ۱۶۳-۱۹۶، اصفهان، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم شعبه اصفهان.
۲۷. ورام، مسعود ابن عیسی، (۱۴۱۰ق)، تنبیه الخواطر و نزهة النواظر (مجموعه ورام)، قم، مکتبه الفقیه.